

Інтернетом населення Китаю перекривається значно більшим розміром економіки цієї країни.

Водночас до чинників, що можуть вважатися сприятливими для розвитку моделі бізнесу, заснованої на використанні ІІ, можна віднести досить високий освітній потенціал населення, наявність у країні цілої низки вищих навчальних закладів, які готують фахівців у сфері інформаційних технологій, популярність відповідних професій серед абітурієнтів. Розвитку інтернет-грамотності сприяло й запровадження з боку уряду країни відповідних навчальних програм, призначених для представників старших вікових груп.

Особливе місце серед чинників, що стимулюють розвиток в Україні моделі бізнесу, заснованої на використанні ІІ, займають відносно незначні початкові витрати, пов'язані з відкриттям бізнесу. Мінімальна кількість персоналу ядра платформи, можливість аутсорсингу послуг, пов'язаних із використанням обчислювального обладнання, доступність цілої низки алгоритмів формування початкової екосистеми, відсутність обмежень у географічному охопленні учасників перетворюють цю модель ведення бізнесу на надзвичайно привабливу і перспективну в українських умовах. До того ж в умовах обмеженості українських ринків використання ІІ створює можливості їх розширення до глобальних масштабів.

2.5. Вплив соціально-економічних змін на цифровий розвиток

Одним із найважливіших факторів глобальної та локальної конкурентоспроможності для національних економік, фірм, домогосподарств, окремих креативних особистостей сьогодні стає ступінь оволодіння технологіями цифрового розвитку. Успішна реалізація таких можливостей економічних суб'єктів обумовлюється ефективністю сполучення (комплементарності) соціально-економічних змін і цифрового розвитку національної економіки.

Для виявлення комплементарності соціально-економічних змін і цифрового розвитку економіки важливо виявити *основні напрями соціально-економічних змін, які впливають на цифровізацію*. До їх числа відносяться:

трансформація прав і відносин власності,
атомізація соціо-політико-економічних зв'язків і відносин,
поєднана із посиленням індивідуальних можливостей економічних
суб'єктів щодо доступу до ресурсів і технологій,
розвиток нових форм зайнятості,
державна політика у так званому третинному секторі
економіки, що забезпечує відтворення людини – у сферах освіти,
охорони здоров'я, культури, соціального забезпечення та ін.,
трансформація організаційних моделей фірм,
модифікація конфігурації та основних функцій
домогосподарства,
зміна моделі державного сектора економіки, форм, принципів
і механізмів державного регулювання у зв'язку з глобальними
викликами нестабільності та невизначеності суспільного розвитку,
державна політика економічного протекціонізму і, зокрема,
решорингу – повернення промисловості до національних кордонів,
глобальна політика «закритих дверей і кордонів», примусової й
добровільної самоізоляції через пандемію вірусної інфекції та
формування нової реальності як моделі нового світового
господарського порядку.

Вплив зазначених змін на цифровий розвиток економіки на
мікро- та макрорівні не є одностороннім; цифрові трансформації
здійснюють зворотний стимулюючий вплив на соціально-
економічний розвиток. Комплементарна взаємодія соціально-
економічних змін і цифрового розвитку породжує синергетичні
ефекти в системі суспільного господарства, які можуть
привносити сюди позитивні чи негативні мотиви та стимули,
зумовлювати його піднесення, розквіт або занепад. Нині
неможливо однозначно і повною мірою оцінити якість синергії від
комплементарної взаємодії соціально-економічних змін і
цифрового розвитку. Разом із тим можна з упевненістю говорити,
що, поза ціннісним виміром, така синергія неминуче призводитиме
до занепаду і краху системи суспільного господарства внаслідок її
десуб'єктивізації – знелюднення і деградації окремої особистості
та основних інституційних суб'єктів ринку – фірми, домо-
господарства, держави.

Що стосується обумовленості цифрового розвитку соціально-економічними змінами, то *технологічному прориву* (в тому числі у сфері цифровізації) США в 1990-ті роки, зокрема, сприяли:

- сформовані традиції науково-освітньої політики,
- високий попит на результати інтелектуальної діяльності з боку бізнесу,
- відносно виважена загальна політична обстановка в країні,
- сприятливий інвестиційний клімат,
- винаходи ефективного макроекономічного регулювання,
- ефективне державне управління інформаційними ресурсами, націлене на забезпечення гарантій рівних можливостей в галузі виробництва і споживання інформації для кожного економічного суб'єкта,
- упровадження принципу «нейтральності мережі» (як наслідок розуміння того, що науково-технологічний прорив слугує мірою підвищення світової конкурентоспроможності національної економіки загалом та всіх її суб'єктів),
- відмова від принципів стандартизації в системі освіти,
- відносно низьке фінансування науки, падіння її суспільного престижу, а отже, прагнення наукової спільноти відновити втрачені позиції.

Важливо розуміти, що *цифрова економіка може бути засобом розвитку економіки знань, утім, вона не може бути самоціллю*. Цифровізація виробництва дозволить дещо збільшити продуктивність праці, але не забезпечить диверсифікацію виробництва, належні структурні реформи, не створить нові галузі економіки та робочі місця.

Зміна організаційних моделей (форм) фірм як передумова розвитку цифрових технологій

Зміна організаційних моделей фірм пов'язана із збільшенням швидкості трансформації виробничих функцій, комбінуванням форм використання ресурсів. Як відзначають фахівці, *інформаційні технології ефективно працюють лише комплементарно з новими формами організації праці* – налагодженими механізмами ротації виробничої діяльності, організації ефективної командної роботи, функціонування інституту менеджменту якості.

Цифрова мережа взаємодіючих фірм здатна генерувати особливі конкурентні переваги і виступати джерелом особливої мережевої ренти – доходу, що створюється лише внаслідок мережевої взаємодії і не може бути породжений однією фірмою. Глобальна конкурентоспроможність бізнесу – як великого, так і малого – досягається за рахунок вбудовування до глобальної цифрової бізнес-мережі. І не простого вбудовування, а розташування в межах певної моделі мережі – хаотичної чи безмасштабної. До того ж найбільш вигідне перебування в межах безмасштабної мережі пов'язане із перебуванням у її домінуючих вузлах та з іншими чинниками.

Успішні мережеві цифрові стратегії фірми мають будуватися з урахуванням таких параметрів:

- загальне число взаємодій (взаємозв'язків) для одного учасника,*
- тривалість часу існування «комунікативного мосту», роль якого виконує кожен учасник мережі стосовно до інших її акторів (вузлів),*
- швидкість поширення інформації від кожного учасника мережі до інших.*

За деякими оцінками, виграш фірми від участі в інформаційно-цифровій мережі у середньому в п'ять разів перевищує витрати, понесені задля такої участі. При цьому зовнішні ефекти презентабельності фірми (реклама, належне оформлення вітрин, зв'язки з громадськістю та ін.) є важливим фактором входження до «потрібної мережі». Синергія цифрових взаємодій породжується новими якостями фірми, які, у свою чергу, обумовлюються такою синергією. Так, фірми мають попит на інформаційно активних та, відповідно, професійно підготовлених працівників, які, в свою чергу, шукають автономну роботу і вимагають самостійності в ухваленні рішень. За рахунок відмови від своїх традиційних кордонів фірма набуває нової архітектурної форми «мобільного офісу» та стає частиною мобільної цифрової системи господарювання. Внаслідок такої модифікації змінюються принципи корпоративного управління; фірма пред'являє специфічний запит на «далекоглядних» менеджерів, здатних передбачати ринкову кон'юнктуру. Тобто в цифровій економіці найважливішими

співробітниками для фірми стають менеджери-підприємці; у штатному розкладі з'являється також посада цифрового директора.

Унаслідок того, що кордони фірми розмиваються, успішність її виробничої діяльності дедалі більше залежить від ефективного «вбудовування» у глобальні ланцюжки створення вартості. При цьому *формальні права власності на активи втрачають колишнє значення*. Економічна могутність компанії обумовлюється не стільки володінням рухомими та нерухомими активами, скільки переговорною силою менеджменту, що дає змогу реалізувати здібності стосовно виконання фірмою функцій домінуючого вузлового агента у структурі цифрової мережі.

У цифровій економіці змінюються поняття конкуренції, домінування, ринкової влади. Так, сучасна фірма перетворюється з організації на функцію. Внаслідок розмивання кордонів вона втрачає ознаки самостійного економічного суб'єкта. Як певний юридичний суб'єкт вона зберігає свій інституційний профіль, проте реальні виробничі та розподільні процеси виходять з-під її контролю. Актором (одиницею) підприємницької діяльності стає не фірма, а цифрова мережа.

Відповідаючи на запити комплементарності соціально-економічних змін і цифрового розвитку, компанія прагне віднайти для своєї внутрішньої і зовнішньої організації еластичну структуру, гнучко реагувати на зміни ринкової кон'юнктури. *Головною функцією фірми у цифровій економіці стає «спільне пізнання економічної реальності усіма зацікавленими сторонами»*. Разом із тим фахівці відзначають, що сучасна міжнародна торгівля і більшість світових ринків управляються кількома ключовими гравцями – домінуючими фірмами безмасштабної мережі, хоча формально учасників такої мережі може налічуватися нескінченно багато. На думку фахівців, *тенденції видозміни фірми, характерні для сектора інформаційних технологій, найближчим часом домінуватимуть і в традиційних галузях економіки*.

Прикладів того, як нетямущий менеджмент і небажання фірми змінюватися в цифровій економіці руйнували успішний традиційний бізнес, цілком достатньо.

Так, нещодавно закінчилася невдачею чергова спроба економічного відродження для збанкрутілого піонера фотоіндустрії –

компанії *Eastman Kodak*. Коли компанія вирішила долучитися до боротьби з глобальною пандемією коронавірусу і отримати багатомільйонний кредит, курс її акцій збільшився у 12 разів, але так само стрімко він обрушився, адже фірму запідозрили у порушенні законів про інсайдерську торгівлю.

Заснована в 1885 р. фірма Kodak тривалий час успішно виробляла фотоплівку і фотоапарати; її ринкові позиції як світового лідера видавалися непохитними і беззаперечними, тож феномен масової фотографії незмінно асоціювався із зазначеною торговою маркою. До поширення цифрових технологій більшість голлівудських фільмів знімалися і демонструвалися на плівці Kodak; при цьому компанія отримала дев'ять премій «Оскар» за видатні технічні досягнення. Крім галузей фотографії та кіноіндустрії, розробки Kodak широко використовувалися в медицині (зокрема в рентгенівських апаратах), при зберіганні та передачі найважливіших документів (із часів Другої світової війни і донині фірмова плівка Kodak в усьому світі вважається надійним способом зберігання інформації), у межах проєктів НАСА – для отримання зображень із космосу, в тому числі під час висадки астронавтів США на Місяць.

Проте в ХХІ ст. компанія, переважно через неефективний менеджмент, раптово втратила конкурентні позиції на ринках цифрових технологій. Парадоксально, але першу в світі цифрову камеру розробив саме інженер Eastman Kodak – іще в 1976 р. Утім, нова камера не потребувала використання плівки, від продажу якої фірма отримувала основний прибуток, і винахід було покладено «під сукно». У 1980-х роках менеджмент компанії належним чином не оцінив і не сприйняв результати спеціально замовленого дослідження щодо загроз для бізнесу з боку цифрових технологій. Було прийнято рішення використовувати такі технології переважно для удосконалення традиційних плівкових фотоапаратів. Проте у 2001 р. продажі фотоплівки в усьому світі досягли свого піку, ринок почав скорочуватися і врешті-решт обрушився. З 2000 р. по 2010 р. світова потреба у фотоплівці впала більш ніж у 10 разів. Компанія Kodak нарешті прийняла рішення створити власну ринкову нішу цифрової фотографії, але було занадто пізно: у 2012 р. ринкова ціна її акцій знизилася з 94 дол. США до 37 центів; компанія мусила сповістити про банкрутство.

Подібна до Kodak доля спіткала ще одного всесвітньо відомого фотогіганта – компанію Polaroid, яка протягом кількох десятиліть безроздільно панувала на ринку моментального фото.

Класичним прикладом ринкового краху компанії-лідера, який вчасно не помітив зміну тренду технологічного розвитку в умовах цифровізації, може слугувати також історія фірми *Digital Equipment Corporation (DEC)*. Заснована в середині ХХ ст., компанія виробляла мікропроцесори і була гідним конкурентом для IBM; у 1980-ті роки експерти підносили її менеджмент і порівнювали DEC із шикарним швидкісним потягом. Але через стрімке формування ринку мікрокомп'ютерів (персональних комп'ютерів) ситуація кардинально змінилася. Сама DEC спеціалізувалася на досить об'ємних і потужних мінікомп'ютерах, а її керівництво відмовлялося вірити в ринковий успіх нових пристроїв. Однак персональні комп'ютери ставали дедалі потужнішими і протягом декількох років знищили мінікомп'ютери як клас. До кінця ХХ століття від колишніх прибутків DEC не залишилося і сліду. Компанія схаменулася занадто пізно, її спроби налагодити виробництво персональних комп'ютерів виявилися безуспішними, а в 1998 р. залишки DEC викупила компанія Compaq.

Подібні історії відбувалися і в давніші часи. Так, вважається, що одну із найбільших в історії американського бізнесу помилок менеджменту зробив президент телеграфної компанії *Western Union Вільям Ортон* майже 150 років тому. В кінці ХІХ століття телеграфна компанія *Western Union* була однією з наймогутніших у США, проте вона недооцінила переваги вигідної угоди із придбання пакета патентів на телефон – Ортон вважав новий пристрій несерйозною іграшкою; відмова від угоди сприяла появі *Bell Telephone Company*. *Western Union* швидко усвідомила свою помилку і через кілька років зайнялася наданням телефонних послуг, але мусила покинути ринок, програвши патентну війну. Наслідки для *Western Union* виявилися не смертельними, але могутність компанії було підірвано; у 1980-х роках вона вийшла з комунікаційного бізнесу і зайнялася грошовими переказами. А *The Bell Company* (сьогодні – фірма *AT&T*) із телефонного монополіста перетворилася на найбільшого у США провайдера стільникового зв'язку із капіталізацією понад 200 млрд дол.

Зміна характеру держави і державного сектора

Важливим фактором цифрового розвитку є трансформація інституту держави та зміна державного сектора економіки. Для індустриальної економічної системи характерною формою державності вважається територіально локалізована нація-держава, що спирається на ідентичність і згуртованість власного населення, володіє монополією на насильство на своїй території та здійснює багатофункціональне регулювання за допомогою розгалуженого бюрократичного апарату. Сьогодні єдиним значущим відхиленням від такої моделі є Європейський Союз, який утворив наддержавну управлінську надбудову над низкою національних держав. На решті території планети панівною моделлю залишається «національна держава модерну», хоча багато функцій урядів таких держав дедалі частіше передаються у відання різним міжнародним організаціям.

Утім два основні світові тренди цілком очевидно засвідчують зміни в подальшій долі державності.

З одного боку, на рубежі століть явно позначився феномен кризи національної держави через процеси деградації та атомізації її військової могутності, десоверенізації на тлі загальної інституційної неспроможності – дисфункціональності. Нині дедалі більше актуалізується феномен міста-держави – деякого уявного глобального міста, що віддаляється від системи загально державного управління і претендує на власну політико-економічну незалежність. Висока соціальна мобільність створює нові взаємини між державними структурами і громадянами за принципом взаємодії постояльців готелю з його адміністрацією. З іншого боку, спостерігається активна інформаційно-технологічна трансформація множинних державних функцій. Така трансформація сприяє становленню екстериторіальної держави, адже вже сьогодні багато фінансових операцій можуть здійснюватися поза межами будь-якої територіальної «прив'язки».

Зазначені тенденції взаємно обумовлюють і підсилюють одна одну, отже, вже сьогодні цілком можна уявити модель екстериторіальної суверенної держави, яка, не маючи власної території, об'єднує як населення громадян із електронним громадянством. Такі громадяни мешкають по всьому світові, але

zareєстровані в певній державній установі, фінансово їй підконтрольні, користуються її електронними сервісами, беруть участь у процедурах дистанційного електронного голосування, підтримують норми демократичного облаштування суспільного життя за допомогою участі у перманентному референдумі.

Але чи готові національні держави, їх громадяни та інституційні суб'єкти до таких стрімких змін? Практика господарювання показує, що *соціум не встигає адаптуватися до безперервного впровадження інформаційно-цифрових технологій; соціально-економічні зміни значною мірою здійснюються хаотично, без належного теоретичного осмислення та обґрунтування.* Внаслідок цього їх результати виявляються досить далекими від бажаних, викликають розчарування, не виправдовують суспільних очікувань. *Прикладом тому може служити процес трансформації моделі соціальної держави.* Реформування державного сектора в розвинених країнах після стрімкого розпаду господарської системи радянського типу замислювалося як послідовне поступове перетворення моделі соціальної держави у модель ефективної держави.

Становлення державного сектора нового типу пов'язувалося, з одного боку, зі скороченням частки державної власності та прямого втручання в господарські процеси; з іншого – із розширенням методів опосередкованого впливу держави на процеси суспільного відтворення та кругообіг сукупного капіталу за допомогою корпоративного сектора. Зовні успішна трансформація державного сектора в розвинених країнах, незважаючи на труднощі та затяжний характер ринкового реформування пострадянського економічного простору (що проводилося за схожими теоретичними рецептами), породила тут упевненість в ефективному оволодінні господарською процесуальністю на національному та глобальному рівнях. У 1997 р. у Доповіді Світового банку «Держава в мінливому світі» були позначені основні контури моделі ефективної держави як спадкоємиці моделі держави загального добробуту або її європейського різновиду соціальної ринкової держави.

На початку 2000-х років інтелектуальна еліта розвинених країн виступила із глобальною ініціативою «нової економіки» як економіки знань, яка, внаслідок когерентної взаємодії досягнень

науково-технічного прогресу, методів ведення бізнесу та вдосконалення економічної політики, зумовить довгострокові синергетичні макроекономічні ефекти у вигляді швидкого зростання продуктивності праці, підвищення доходів, низького рівня безробіття та помірної інфляції.

Спираючись на висновок експертів ООН, що в економіці, заснованій на знаннях, знання створюються, поширюються і використовуються для забезпечення суспільного піднесення та міжнародної конкурентоспроможності країни, фахівці пов'язували надії стосовно прискореного становлення такої економіки в пострадянських країнах із можливостями технологічного прориву і безбідного життя. Доказом на користь таких міркувань слугувала практика швидкої капіталізації компаній на фінансових ринках у кінці 1990-х років. Проте спроби стрімкого збагачення несподівано обернулися великими втратами для суб'єктів сфери інформаційно-комунікативних технологій, а масові спекуляції перемістилися до сфери іпотечного кредитування й завершилися глобальною фінансово-економічною кризою.

У ході реалізації ідей «нової економіки» як суспільства безперервних інновацій та надшвидкостей капіталістичні країни втратили орієнтири сталого розвитку: процеси лібералізації економічних відносин, які закономірно почалися в 1980-ті роки, стрімко переросли в «буремні дев'яності» (за Дж. Стігліцем).

Глобальна фінансово-економічна криза змусила переглянути прогнози економічного розвитку, знецінила багато громадських ініціатив, у тому числі, концептуальну модель ефективної держави. Сьогодні в науково-популярній літературі *ефективна держава* дедалі більше асоціюється із суб'єктом, здатним забезпечити для країни стійкі перспективи політичної стабільності, економічного зростання та соціального розвитку за допомогою маніпулювання джерелами «жорсткої», «м'якої» і «розумної» сили. Сильна держава повинна мати у своєму розпорядженні, з одного боку, достатні владні повноваження для протистояння як зовнішнім, так і внутрішнім викликам, пов'язаним із лобюванням особливих інтересів, з іншого – ефективними інститутами для мобілізації господарських ресурсів і вкорінення навичок демократичного управління за допомогою тонкого налагодження взаємозв'язків між

громадянським суспільством і правлячими елітами. У країнах зі слабкою державою її керівна верхівка, на думку І. Валлерстайна, як нездатна ефективно координувати діяльність складного промислово-комерційно-сільськогосподарського механізму перетворюється на феодалів окремих маєтків, втрачаючи легітимні повноваження на управління національного господарського комплексу загалом.

Найбільшою мірою проблема формування ефективної держави актуальна для сучасної України. Контури такої моделі, як зазначалося, були визначені в кінці 1990-х років у доповіді Світового банку «Держава в мінливому світі». Втім, основні положення Доповіді не дають готових відповідей на такі запитання: як може набути сили держава, що звільнилася від основної маси своїх економічних активів внаслідок приватизації? За допомогою яких механізмів вона здатна демонструвати свою політичну, адміністративну та соціально-економічну ефективність і привабливість? Прояснити закономірності трансформації моделей державного управління в розвинених країнах, які слугують орієнтирами для ринкових перетворень в Україні, можливо з позицій ціннісної методології, фундаментального економічного аналізу. У цьому сенсі збереження і розвиток потенціалу фундаментальних наукових досліджень є найголовнішим пріоритетом державної політики. Реалізуючи такі пріоритети, національна держава на ділі заявляє про себе як про інноваційного суб'єкта, здатного здійснити небувалі технологічні прориви і системні суспільно значущі соціально-економічні перетворення.

Проте, після масової приватизації державних активів і знецінення суспільної місії інститутів державно-приватного партнерства та соціальної відповідальності, реалізувати зазначені пріоритети вельми проблематично. І цифровий розвиток економіки сам по собі не може змінити ситуацію на краще. Не секрет, що найбільший розвиток цифрові технології отримали у фінансовому секторі економіки, тут вони забезпечують також і найбільшу (переважно спекулятивну за своєю природою) прибутковість. Спроби штучно прискорити цифровізацію реального сектора економіки з боку глобальних еліт і представників великих фінансово-промислових бізнес-структур дедалі частіше породжу-

ють негативні синергетичні ефекти у вигляді звуження ступенів свободи особистості, деградації основних інституційних економічних суб'єктів, наростання загроз масового безробіття, соціального відчуження і загальної соціально-економічної нестабільності.

Особливо виразно такі загрози, пов'язані з вимушеною цифровізацією соціально-економічного життя, виявили себе на тлі глобальної пандемії коронавірусу. У цьому контексті нинішній взаємозв'язок між соціально-економічними змінами і цифровим розвитком не можна визнати комплементарним. Штучне стимулювання цифрового розвитку економіки швидше можна характеризувати як фінансово-технологічну пастку (глухий кут) на шляху істинного соціально-економічного прогресу. Складається парадоксальна ситуація. Феномен соціально-економічної цифровізації формує небувалі в історії виклики для людини і для всієї системи суспільного господарства. З одного боку, прискорена цифровізація розмиває інституційні підвалини суспільства і всіх його суб'єктів, з іншого – жоден з економічних суб'єктів не може уникнути процесу швидкого і найбільш повного оволодіння цифровими технологіями для підтвердження свого базового права на гідне життя і збереження себе як інституційної особи.

Зміна прав і відносин власності як підстава для оволодіння новими формами ведення бізнесу у цифровій економіці

Одним із найважливіших факторів глобальної конкурентоспроможності для національних економік і фірм сьогодні стає ступінь оволодіння цифровими технологіями, зокрема технологіями організації цифрових електронних платформ. Такі платформи (що по-різному трактуються дослідниками) загалом є інтегрованими активами, які дозволяють компанії отримувати додаткову цінність (вигоду, користь) від сполучення різних соціально-економічних ефектів унаслідок запровадження певного організаційного механізму ведення бізнесу. Цифрові електронні платформи – це мережеві форми організації бізнесу, типи бізнес-моделей, що функціонують згідно з принципами екосистеми і на добровільних засадах об'єднують велику кількість учасників, включаючи великі, малі та середні підприємства і безпосередніх

споживачів. За деякими оцінками, загальні світові обсяги електронної комерції у 2016 р. становили близько 16 трлн дол. США, сукупна капіталізація фірм – учасниць цифрових платформ – близько 4,3 трлн дол. США, а кількість зайнятих обчислювалася мільйонами осіб.

Відмінною особливістю функціонування бізнес-платформ є *опора на неосяжні активи*. Незважаючи на видиму аморфність, в основі більшості глобальних платформ лежить строга організація взаємодії власників, провайдерів, постачальників і споживачів у межах так званої екосистеми. Компаніями-власниками при цьому, як правило, виступають транснаціональні корпорації, що, навіть не володіючи важелями прямого контролю за масами постачальників і споживачів – учасників екосистеми, формують правила їх поведінки, а також порядок розподілу спільно створених доходів. *Отже, в цифровій економіці м'яко контрольована глобальна екосистема приходить на місце жорсткій ієрархії традиційного підприємства*. За такої організації бізнесу сучасним корпораціям для досягнення глобальних конкурентних переваг немає необхідності здійснювати значні іноземні інвестиції, нарощувати матеріальні активи. Такі *переваги досягаються шляхом зміни форм власності*. Парадоксально, але один із найбільших транснаціональних ритейлерів Amazon не має жодного складського приміщення, світовий лідер у галузі міських пасажирських автоперевезень Uber не володіє жодним автомобілем, а найбільша мережа туристичного житла Airbnb – ніякими об'єктами нерухомості. Всі вони спираються на активи численних учасників, розташовані в різних країнах. *Тому відношення зарубіжних продажів до зарубіжних активів у цифрових компаніях є істотно вищим, ніж у традиційних лідерів глобального бізнесу*.

Не застосовуючи механізмів прямого акціонерного контролю, власники цифрових платформ здатні формувати привабливі економічні умови для залучення масової цільової аудиторії цілком незалежних постачальників з різних країн світу. Способи монетизації доданої вартості можуть бути різними – від продажу рекламного простору (Facebook, Google) до стягування процентів від вартості здійснених трансакцій (Airbnb, Uber). Але сам тип бізнес-моделі залишається незмінним – поєднання постачальників і

покупців на базі єдиного інтернет-майданчика. Конкретні методи створення умов для постачальників і способи поєднання їх зі споживачами обумовлюють унікальність і привабливість платформної моделі бізнесу, а отже – і її прибутковість.

Незважаючи на різні підходи щодо систематизації цифрових платформ, дослідники виявляють єдність щодо оцінки їх новаторських організаційних механізмів. Хоча кожна успішна глобальна платформа створює свою унікальну екосистему, можна виділити один загальний драйвер, що залучає до неї величезні маси учасників, насамперед суб'єкти малого та середнього бізнесу. Ідеться про отримання небачених раніше можливостей безпосереднього (в ролі продавця чи покупця) доступу до світових ринків товарів і послуг, а також опосередкованого «підключення» до розробки перспективних технологій і продуктів. Разом із тим *позитивні ефекти доступу до світових ринків на основі цифрових бізнес-платформ поєднуються із суттєвими загрозами монополізації в разі закріплення таких платформ на своїх цільових ринках.* Перетворюючись на потужні монополії, «платформні» компанії захоплюють ринки, блокуючи доступ до них з боку будь-яких конкурентів. На думку фахівців, домінуючі позиції на ринках демонструють компанії Amazon, Google, Facebook та інші.

Загалом сучасні транснаціональні корпорації відповідно до критерію характеру участі у процесах цифровізації можна розділити на три групи:

- компанії, що забезпечують матеріальні умови для впровадження цифрових технологій;
- компанії, діяльність яких безпосередньо пов'язана з інтернет-бізнесом у його різних проявах (лідери інтернет-платформ, організатори цифрових рішень, оператори електронної комерції, розробники цифрового контенту);
- високотехнологічні (зайняті випуском комп'ютерного обладнання, мобільних інтернет-пристроїв та їх компонентів, програмного забезпечення і супутніх послуг) фірми.

Що стосується цифрової трансформації традиційних корпорацій, то вона відбувається під впливом конкуренції. З одного боку, докорінно змінюються очікування покупців відносно споживчих властивостей та умов (способів і форм) придбання

товарів і послуг. «Традиційні» фірми повинні реагувати на такі виклики, випереджаючи уподобання споживачів. З іншого боку, істотно змінюється характер глобальної конкуренції: «розмиваються» кордони традиційних галузей, загострюються крос-країнові конкурентні загрози, через намагання компаній з інших галузей отримати максимально вичерпну інформацію про клієнтів навіть «фахово не суміжних» для них фірм. До того ж найважливіші зміни у глобальній конкуренції пов'язані із процесом масштабного перерозподілу вартості на користь компаній – цифрових лідерів і споживачів за рахунок фірм, що спізнюються із перебудовою (модернізацією) бізнесу.

На думку фахівців, більшість програм цифрової трансформації у традиційних корпораціях перебувають на ранній стадії; переважна частина доходів надходить від виробництва і продажу традиційних товарів. Так, на початок 2016 р. приблизно 84% програм цифрової модернізації найбільших корпорацій зі списку «Forbes Global 2000» виявилися невдалими. Утім, найбільш успішні проекти визначили три варіанти конструктивної модернізації, пов'язаної із трансформацією форм власності та спеціалізації:

– перетворення, що ведуть до цифрової перебудови окремих елементів традиційної моделі. Так, швейцарська ТНК Schindler, лідер на глобальному ринку пасажирських ліфтів, несподівано взяла на озброєння стратегію «Рішення в галузі міської мобільності» та вийшла за межі суто ліфтової проблематики і компетенцій;

– вибудовування нової, чисто цифрової бізнес-моделі, що доповнює традиційну і працює з нею паралельно. При цьому і традиційна модель також нерідко піддається цифровій модернізації. Приклад такого підходу демонструє фірма John Deere (США), яка з 2012 р. стала широко впроваджувати кілька програмних продуктів. У рамках єдиної мережі, на базі відкритої цифрової платформи My John Deere, компанія організувала випуск, окрім власного сільськогосподарського обладнання, устаткування і машин інших виробників, а також об'єднала селян-власників, операторів техніки, дилерів-продавців, аграрних консультантів;

– відмова від традиційної бізнес-моделі і повномасштабний перехід до цифрової, найчастіше платформної, моделі. Цей ризи-

кований підхід у разі успіху може виявитися гідною відповіддю на виклики цифрової революції, в ході якої ще недавно процвітаючі галузі були доведені до маргінального стану або зовсім знищені (наприклад, через бурхливе поширення багатофункціональних смартфонів). Так, норвезький медіа-холдинг Schibstedbambet у відповідь на згорання ринку рубричної (класифікованої) реклами оперативно опанував ринок безкоштовних інтернет-видань і нині отримує понад 80% сукупних доходів від рубричної онлайн-реклами. Американська фірма Netflix, яка починала бізнес на ринку прокату відеокaset, тепер є одним із лідерів галузі інтернет-телебачення. Фірма Nike передбачає використовувати платформну бізнес-модель для розробки цифрових додатків, розрахованих на аудиторію прихильників здорового способу життя.

Загалом активний розвиток цифрових платформ поряд із традиційним бізнесом (або замість нього) стає дедалі популярнішим серед підприємств різних галузей. Це необхідно враховувати як вітчизняним підприємствам, так і державним структурам. Утім, вигоди і можливості цифрової революції обертаються і глобальними викликами для суспільства.

Державна політика у «третинному» секторі економіки як каталізатор цифрового розвитку: вигоди і загрози для суспільства

Цифрова революція пов'язана зі значними інноваційними та технологічними проривами; людина не завжди встигає за сучасними нововведеннями, а останні часто несуть загрози самій людській природі. Важливим регулюючим принципом при впровадженні інновацій є те, що сприйняття й оволодіння цифровими технологіями повинно здійснюватися на добровільних засадах при створенні відповідних стимулів. Сьогодні в Україні процеси цифровізації економіки найбільш зримо позначилися у сферах освіти, охорони здоров'я, логістики. При цьому реформування систем освіти та охорони здоров'я у вигляді відповідних освітніх проєктів повинні враховувати аналогічний досвід розвинених країн, який не завжди виявляється позитивним. Так, у 2012 р. та 2015 р. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у рамках Міжнародної програми з оцінки освітніх досягнень учнів (PISA – Programme for Internationale

Student Assessment) зробила спробу оцінити наслідки використання цифрових технологій у загальноосвітніх школах. Результатом цього стала доповідь «Учні та нові технології», де було порівняно інтенсивність технологічного навчання школярів із засвоєнням ними математичних знань і розумінням написаного тексту.

Як зазначається у доповіді, протягом останнього десятиліття ті країни, що погодилися на великі інвестиції у інформаційно-комунікаційні технології у сфері освіти, не зафіксували істотного поліпшення результатів щодо розуміння учнями написаного тексту з математики та інших навчальних дисциплін. Отже, *«оцифрування» шкільної освіти не перетворює її на більш ефективну.* Навпаки, в середньому в країнах ОЕСР найвищий рівень використання інформаційних технологій пов'язаний зі значно слабшими результатами. Ті учні, які у школі переважно використовують комп'ютери, демонструють більш слабкі результати щодо розуміння написаного тексту. За результатами доповіді, більш ефективні освітні системи передбачають менший ступінь «електронного підключення» учнів і сформовані, зокрема, у таких країнах, як Південна Корея та ін. У Франції програма «електронна школа» стала запроваджуватися з 2015 р. і викликала серйозні критичні дискусії в суспільстві.

На думку фахівців, проєкт «електронна школа» має бути осмисленим у широкому контексті його педагогічної, санітарної, суспільної та екологічної змістовності. Але навіть з педагогічної точки зору не було проведено ґрунтовних досліджень, які б довели позитивний вплив застосування таких технологій у процесі шкільної освіти. Аналогічного дослідження вимагають програми цифрового трансформування систем охорони здоров'я, науки і культури – сфери духовного відтворення. Однак у прийнятій в Україні *«Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки»* виклики і загрози цифровізації не отримали належного відображення. У тексті Концепції не наголошено на тому, що *цифрові технології* мають бути спрямовані на благо людини, на її всебічний розвиток, вони не повинні реалізуватися за всяку ціну і примусово, не повинні заміщувати повсюдно «аналогове» (природне), а мають органічно

його доповнювати. Такі принципи слід врахувати при розробленні урядових програм подальшого цифрового розвитку економіки.

Крім того, слід враховувати, що витрати так званих світових «цифрових аборигенів» (компаній, які спочатку вирости зі стартапів на базі застосування платформних бізнес-моделей) та інших технологічно активних фірм повинні бути відшкодовані ринком якомога швидше. І сьогодні значна частина таких витрат повинна бути відшкодована національними суб'єктами, що співносяться із програмами модернізації бізнесу. Для уявлення обсягів таких витрат, що підлягають відшкодуванню, можна навести приклад вартості однієї інтерактивної класної дошки – близько декількох сотень тисяч гривень. Національний проєкт «цифрова школа» може потребувати мільйонних капіталовкладень, значна частина яких переміститься до бюджетів транснаціональних компаній.

2.6. Особливості соціалізації економічного розвитку в умовах цифрових трансформацій

Свідомість та економічний розвиток

Суспільство, держава та економіка країн, які – за сучасною класифікацією – належать до групи тих, що трансформуються, в своїй недавній історії пройшли шлях реформ, основний ідеологічний зміст яких до певної міри визначився так званою ідеологією логіки людського розвитку²²³, де першочерговими є економічні зміни. Останні вважалися ключовими на шляху до змін у культурі, і – відповідно – у поведінці, а далі мали наставати політичні зміни на основі демократичних процесів, згідно з якими сформулюються і діятимуть демократичні інститути.

Як довгостроковий тренд така логіка людського розвитку має доказову базу. Разом із тим у конкретних історичних умовах людські цінності, – попри те, що вони є достатньо стабільними і зберігаються принаймні протягом життєдіяльності одного покоління, – за умов, зокрема деградуючої економіки, можуть

²²³ Инглхарт Р. Культурная эволюция: как изменяются человеческие мотивации и как это меняет мир / пер. с англ. С.Л. Лопатина. Москва: Мысль, 2018. 346 с.